

Список использованной литературы

1. Самойлов, Д. С. В кругу себя / Д. С. Самойлов. – М. : ПРОЗАиК, 2010.
2. Поляков, Ю. М. Демгородок / Ю. М. Поляков. – М. : АСТ / Астрель, 2008.

Красько В.К.¹, Канцавая Г.М.²

(¹ДУА «Сярэдняя школа № 13 г. Брэста імя В.І. Хована»)

(²Брэст, УА «БрДУ імя А.С. Пушкіна»)

ПРАЦА НАД ФРАЗЕАЛАГІЗМАМІ Ў ПАЧАТКОВАЙ ШКОЛЕ

Навучанне фразеалогіі складаецца з наступных узаемазвязаных і ўзаемаабумоўленых элементаў: узбагачэнне слоўніка вучняў фразеалагізмамі, яго ўдакладненне і актывізацыя, засваенне вучнямі паняцця «фразеалагізм» і фарміраванне ўмення карыстацца фразеалагічным слоўнікам. ‘

Праца над фразеалагізмамі ў пачатковай школе прадугледжвае паступовы пераход ад першаснага азнаямлення з фразеалагічнай адзінкай да паглыбленага разумення яе семантыкі, а потым да ўсвядомленага, матываванага выкарыстання фразеалагізмаў ва ўласным вусным і пісьмовым маўленні.

Пры працы над фразеалагізмамі ў пачатковых класах неабходна засяродзіць увагу на наступным:

1. Паказаць спалучальнасць слоў ва ўстойлівых адзінках, сэнс якіх лёгка раскрываецца. Абапіраючыся на кантэкст, вучні самі лёгка тлумачаць сэнс і значэнне некаторых фразеалагічных адзінак. Напрыклад: адкуль ні вазьміся ‘зусім нечакана, раптоўна, неспадзявана’; без канца ‘вельмі доўга, бясконца’; праліваць слёзы ‘горка плакаць’. Настаўніку неабходна навучыць малодшых школьнікаў замяняць фразеалагізмы словамі, якія адказваюць на пытанне *як?*: кропля ў моры – ‘мала’; у тэмпе – ‘хутка’; дзень за днём – ‘паступова’; як снег на галаву – ‘нечакана’; увесь час – ‘пастаянна’; як па масле – ‘лёгка’; на хуткую руку – ‘хутка’ і г.д.

2. Раствумачыць некаторыя фразеалагізмы-ідыёмы, г.зн. непадзельныя па сэнсе фразеалагічныя адзінкі, у якіх словы-кампаненты не зразумелыя для ўспрымання, напрыклад, *біць лынды* ‘гультаяваць, займацца нявартымі справамі’. Настаўнік павінен растлумачыць не толькі значэнне фразеалагізма, але і значэнне незразумелага слова *лынды* ‘ногі’. Мэтазгодна паведаміць вучням пра паходжанне тых ці іншых устойлівых адзінак, пазнаёміць з этымалогіяй фразеалагізмаў. Пры працы, напрыклад, з фразеалагізмам *цягнуць каніцель* настаўнік паведамляе вучням, што *каніцель* – гэта тоненькая металічная, звычайна залатая або сярэбраная ніць для вышывання па бархаце ці саф’яне. Вырабляць такія ніці – праца няпростая і марудная. Трэба многа цяплення, каб гэтыя ніці выцягнуць уручную.

Гэта вельмі крапатлівая праца. Вось адсюль у фразеалагічнай адзінкі *цягнуць каніцель* значэнне ‘займацца чым-небудзь нудным, аднастайным ці занадта марудзіць з ажыццяўленнем якой-небудзь справы’.

Звесткі пра паходжанне тых ці іншых фразеалагізмаў не толькі ўзбагачаюць веды вучняў, але і параджаюць дапытлівасць, садзейнічаюць развіццю ў іх назіральнасці. Напрыклад, фразеалагізм *на сёмым небе* – ‘бязмерна шчаслівы, вельмі задаволены’. Але чаму *на небе* і *на сёмым*? Старажытныя грэкі і арабы лічылі, што купал неба нібыта складаецца з сямі крышталёвых сфер; на верхнім, сёмым небе, дзе знаходзіцца Бог, – рай, царства нябеснае. Вось і атрымліваецца, што *на сёмым небе* значыць ‘быць радасным, шчаслівым, як у раі’.

Вучням можна прапанаваць знайсці фразеалагізмы, у складзе якіх ёсць словы *ражон, сажня, рэшата, вярста, арышын*, і вызначыць, што гэтыя словы абазначаюць.

3. Правесці сэнсавую мяжу паміж аманімічнымі свабоднымі і ўстойлівымі словазлучэннямі. Настаўнік павінен навучыць малодшых школьнікаў размяжоўваць словазлучэнні ў прамым і пераносным значэнні. Раскрыццё функцыі пераноснага значэння лягчэй за ўсё зрабіць праз замену фразеалагізма ў гэксце словамі прамога, неметафарычнага значэння. Напрыклад, *намыліць шыю* – ‘набіць каго-небудзь, сурова расправіцца з кім-небудзь’; *гуляць у хованкі* – ‘ўтойваць што-небудзь ад каго-небудзь’; *капаць яму* – ‘рыхтаваць пагібель’; *замятаць сляды* – ‘спрытна знішчаць ці ўтойваць тое, што можа быць доказам віны’ і інш. Можна прапанаваць такое заданне: вызначыць, дзе свабоднае словазлучэнне, а дзе фразеалагізм: *залатыя завушніцы* – *залатыя рукі*; *воўчы хвост* – *воўчы апетыт* і інш.

Фразеалагізмы метафарычнага значэння ўяўляюць асаблівую цяжкасць для ўспрымання вучнямі пачатковай школы. Перад настаўнікам стаіць важная задача – раскрыць іх сэнс, растлумачыць іх паходжанне. Метафарычныя спалучэнні слоў – гэта спалучэнні, у якіх кампаненты маюць пераноснае значэнне. Яны дапамагаюць уявіць у прастай, маляўнічай і нагляднай форме прадметы і з’явы навакольнай рэчаіснасці. Вучні даведваюцца пра асаблівасці гэтых адзінак: у маўленні яны пастаянна выкарыстоўваюцца як бы ў застылых формах. Выкарыстанне такіх фразеалагічных адзінак робіць маўленне вобразным і выразным.

4. Наступным этапам у вывучэнні фразеалагізмаў павінен стаць падбор фразеалагізмаў-сінонімаў і фразеалагізмаў-антонімаў. Гэты від працы мэтазгодна выкарыстоўваць тады, калі вучні сустракаюцца з незнаёмымі фразеалагізмамі. Пры гэтым настаўнік робіць сціслыя заўвагі пра адценні значэнняў і асаблівасці іх выкарыстання. Такім чынам, вучні знаёмяцца з новым фразеалагізмам, удакладняюць яго значэнне, высвятляюць розніцу

паміж падобнымі і супрацьлеглымі значэннямі і асаблівасцямі іх выкарыстання ў маўленні. У гэтым выпадку адно паняцце раскрываецца пра шэраг іншых, напрыклад, сінанімічныя фразеалагізмы: *узяць сябе ў рукі – авалодаць сабой; мухі не пакрыўдзіць – цішэй вады, ніжэй травы; лётаць у аблоках – будаваць наветраныя замкі; антанімічныя фразеалагізмы: спусціўшы рукавы – засучыўшы рукавы; кот наплакаў – яблыку няма дзе ўпасці; кату на пяту – з каломенскую вярсту і г.д.* Такое тлумачэнне садзейнічае дакладнаму і глыбокаму засваенню фразеалагізмаў.

Можна прапанаваць вучням наступныя заданні: а) да прапанаваных фразеалагізмаў падбярыце сінанімічныя: *залатыя рукі, з вока на вока, заплюшчваць вочы, кот наплакаў (глядзець праз пальцы, майстар на ўсе рукі, адзін на адзін, кропля ў моры)*; б) да прапанаваных фразеалагізмаў падбярыце антанімічныя: *заварыць кашу, за вочы, абразаць крылы, хоць іголки збірай, як жару ўхапіўшы (адкрытым тэкстам, развязаць рукі, як чарапаху, расхлёбваць кашу, хоць вока выкалі)*; в) у кожным радку знайдзіце чацвёрты «лішні» фразеалагізм: *пад рукой, не за гарамі, за трыдзець зямель, пад носам; за дзедам шведам, на пальцах можна пералічыць, за царом гарохам, пры цару гароху; кату на пяту, ад зямлі не адрос, з каломенскую вярсту, пад стол пяшком ходзіць.*

5. Наступны этап – уменне выкарыстоўваць фразеалагізмы ў сваім маўленні. Для гэтага настаўнік можа прапанаваць вучням такія заданні:

А. Дапоўніце сказ так, каб быў зразумелы сэнс выразаў: *У мяне язык не наварочваецца.. (расказаць, што ты зрабіў). Сёння Ніна гатовая была сквозь зямлю праваліцца.. (яна не выканала сваё абяцанне). Ёе згараў ад сораму.. (у класе даведаліся, што ён сказаў няпраўду).* Далей настаўнік можа выклікаць двух вучняў і прапанаваць аднаму з іх паставіць пытанне свайму сябру так, каб той у сваім адказе выкарыстаў выдзелены фразеалагізм. Напрыклад: – *Ты мне можаш сказаць, што зрабіў Віця?* – *У мяне язык не наварочваецца расказаць пра гэта.* – *А ўсё ж?* – *Ён пакрыўдзіў сястру.*

Б. Дапішыце фразеалагізмы, выбраўшы патрэбнае слова: *рабіць з .. (камара, мухі) слана; лічыць .. (варон, сарок); кідаць словы .. (на вецер, у мора); ..(нятая, трэцяя, сёмая) вада на кісялі; як (акула, рыба) у вадзе; ..(заяц, кот, мядзведзь) наплакаў; ..(мядзведжыя, воўчых, сабачых) паслуга.*

В. Закончыце фразеалагізм: *галодны як ..(воўк); хітры як ..(ліса); труслівы як ..(заяц); здаровы як ..(бык); калючы як ..(вожык).*

Г. Замяніце падкрэсленыя словы фразеалагізмамі: *Мы здагадаліся, што ён нас падманвае; У нядзелю хлопчык прачнуўся вельмі рана; Сястрычка засумавала (абводзіць вакол пальца, ні свет ні зара, навесіла нос).*

Д. Знайдзіце маўленчыя памылкі ва ўжыванні фразеалагізмаў: *У яго на скуру прабеглі мурашкі; Усё перавярнулі ўверх дном, усё паставілі з ног на рукі; Ну, гэта яшчэ бабуля на вадзе віламі пісала.*

Ж. Збярыце фразеалагізмы: *сырасць, колькі, рукамі, гарой, носам, душа, стаяць, абедзвюма, жадае, круціць, разводзіць, трымацца.*

Акрэсліце значэнне фразеалагізмаў. Выкарыстайце гэтыя ўстойлівыя адзінкі ў маўленні.

З. У фразеалагізмах памылкова заменены словы, Выпраўце памылкі: *Хлопцы пажадалі яму ні пуху ні касцей; Дзеці вырашылі вывесці яго на свежую ваду; Нам паказалі, дзе ракі начуюць.*

Такім чынам, сістэматычнае і паслядоўнае вивучэнне фразеалогіі ў пачатковай школе садзейнічае ўзбагачэнню і актывізацыі слоўнікавага запасу вучняў, вучыць малодшых школьнікаў практычна выкарыстоўваць багацце беларускай фразеалогіі, спрыяе павышэнню цікавасці вучняў да роднай мовы.

Леванцэвіч Л.В.

(Брэст, УА «БрДУ імя А.С. Пушкіна»)

УСТОЙЛІВЫЯ ВЫРАЗЫ ГАВОРКІ В. ЗДЗІТАВА БЯРОЗАЎСКАГА РАЁНА

Хораша некалі назваў сваю кніжку У. Юрэвіч – “Слова жывое, роднае, гаваркое...”. Шкада, што апошнім часам яны, гаваркія народныя словы, рэдка трапляюць у літаратурны ўжытак. Часцей даводзіцца засвойваць значэнне запазычанага “менчэндайзера”, “энергахолдынга”, “месенджэра”, “геалакацыі”. Ды людзі сталага ўзросту і не могуць вымавіць іх, яшчэ і зараз у жывым маўленні можна пачуць *фураграфі, эспедіцыя, скаватр, тамабіл, ласaped, ламбалаторыя*, а гэта ж даўно запазычаныя словы. Затое не-не дый сарвецца з вуснаў лагоднае, гаваркое, трохі забытае – *одволожыты душу* ‘з’есці тое, што вельмі любіш, але не часта можаш сабе дазволіць (часта пра салодкае)’, *зманулося* ‘нечага захацелася з’есці, звычайна пасля хваробы’, *журылася* ‘пра нешта думала’, *курунята попрыжылыся* ‘не выжылі’, *нысповікла* ‘не падумала’, *у очах зырно* “мушкі” скачуць’.

Народная назіральнасць, што правяралася не адным пакаленнем, вылілася ў мудрыя разважанні-параўнанні, якія зразумелыя і не патрабуюць тлумачэння і для нас, і для нашых нашчадкаў:

- *Снігу выпало, бы сахаром на хліб посыпано.*
- *Шэ сонцэ на носылу, можна шэ нішо зробіты.*